

SPRAWOZDANIE Z XI KONFERENCJI NAUKOWEJ „ŻYCIE PRYWATNE POLAKÓW W XIX W.”, OLSZTYN, 5–6 PAŹDZIERNIKA 2023 R.

SUMMARY

Report on the 11th Polish National Scientific Conference in the series “Private Life of Poles in the 19th Century”, Olsztyn, October 5–6, 2023

ON October 5–6 2023, the 11th session of the Scientific Conference “Private Life of Poles in the 19th Century” took place at the University of Warmia and Mazury. The main theme this year was the theme of death. During the conference, researchers from eight cities presented 25 speeches in seven panels. The conference was introduced by professor Igor Borkowski from the University of Social Sciences and Humanities in Warsaw.

The large number of speakers reflects the interest in the conference and another success of the organizing committee. The participants presented not only the organization of funeral ceremonies and the accompanying rituals, but also the motif of death in literature and the private experience of mourning in the privacy of home.

KEYWORDS: report, science conference, private life, 19th century

STRESZCZENIE

W dniach 5–6 października 2023 r. na Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie odbyła się XI Konferencja Naukowa „Życie prywatne Polaków w XIX wieku”. Tematem przewodnim w tym roku był motyw śmierci. Podczas konferencji badacze z ośmiu akademickich miast zaprezentowali 25 wystąpień podzielonych na siedem paneli. Wprowadzenia do konferencji dokonał prof. Igor Borkowski ze Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej w Warszawie.

Duża liczba prelegentów świadczy o zainteresowaniu konferencją i kolejnym sukcesie komitetu organizacyjnego. Uczestnicy zaprezentowali nie tylko organizację ceremonii pogrzebowych w różnych kręgach społecznych i towarzyszące im rytuały, ale także motyw śmierci w literaturze i prywatne przeżywanie żałoby w domowym zaciszu.

SŁOWA KLUCZOWE: sprawozdanie, konferencja naukowa, życie prywatne, XIX w.

W dniach 5–6 października 2023 r. w gmachu Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego (UWM) w Olsztynie miała miejsce już XI sesja naukowa z serii „Życie prywatne Polaków w XIX w.” Motywem przewodnim tegorocznych obrad było postrzeżenie śmierci, na co wskazywał podtytuł konferencji brzmiący *Requiem*. Wydarzenie zostało zorganizowane przez Instytut Historii UWM przy współpracy oddziału olsztyńskiego Polskiego Towarzystwa Historycznego (PTH) oraz Instytutu Historii Uniwersytetu Łódzkiego (UŁ). Podczas dwudniowych obrad badaczki i badacze reprezentujący ośrodki naukowe z takich miast jak Olsztyn, Łódź, Warszawa, Gdańsk, Kraków, Poznań, Krosno oraz Opinogóra zaprezentowali 25 referatów.

Otwierając konferencję, dr hab. Maria Korybut-Marciniak, prof. UWM, zaznaczyła, iż referenci przyglądać się będą śmierci w gronie najbliższych – rodziców, dzieci, dziadków – a nawet samobójstwom, do których podejście w XIX w. diametralnie różniło się od tego, znanego nam współcześnie. Następnie głos zabrał prezes olsztyńskiego oddziału PTH oraz dyrektor Instytutu Historii UWM dr hab. Andrzej Korytko, prof. UWM, serdecznie witając przybyłych prelegentów oraz słuchaczy. Wyraził także wdzięczność wobec organizatorów za ich zaangażowanie w cykliczne przygotowywanie konferencji już od 11 lat. Jako ostatni wystąpił prof. dr hab. Jarosław Kita, przewodniczący Komitetu Naukowego sesji oraz reprezentant Instytutu Historii UŁ, który zaprezentował zgromadzonym 11 tom publikacji pokonferencyjnej poświęcony „perspektywie stołu”¹. Wspomniał także, że kolejny tom z zeszłorocznych obrad powinien ukazać się na rynku wydawniczym wiosną 2024 r.²

Po tych krótkich przemowach dr hab. Korybut-Marciniak poprosiła prof. dr hab. Igora Borkowskiego ze Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej w Warszawie o wprowadzenie wszystkich do tematyki konferencji. Prof. Borkowski zaprezentował referat pt. *Polska śmierć. Kierunki refleksji tanatologicznej*, wyjaśniając, czym jest tanatologia oraz na czym opierają się badania nad nią.

Po niezwykle ciekawym wystąpieniu prof. Borkowskiego, dr hab. Korybut-Marciniak otworzyła pierwszy panel zatytułowany *Śmierć z daleka, śmierć z bliska*, w którym prelegenci przyglądali się pochówkom i powodom konania znanych postaci oraz postrzeganiu utraty bliskich osób, co niejednokrotnie odnotowywano w egodokumentach. Jako pierwsza swój referat pt. *Lipsk, Warszawa, Kraków. Trzy pogrzeby tego, któremu Bóg powierzył honor Polaków* zaprezentowała dr hab. Jolanta Załęczny, prof. AFiB w Warszawie. Prelegentka opowiedziała

¹ *Życie prywatne Polaków w XIX w. Perspektywa stołu*, t. 11, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2023.

² Mowa o 12 tomie, w którym zebrano referaty wygłaszane w 2022 r. na X sesji zatytułowanej *Życie prywatne Polaków w XIX w. Śmiech, humor, satyra*, Olsztyn, 29–30 listopada 2022 r.

o trzech pogrzebach wyprawianych w wyżej wymienionych miastach na przestrzeni lat 1813–1817 dla ks. Józefa Poniatowskiego. Jako druga wystąpiła prof. dr hab. Małgorzata Karpińska z Uniwersytetu Warszawskiego z referatem „...*abym na ostatnim obchodzie za zwłokami śmiertelnymi ukochanego ojca szedł, aby gdyby się był obejrzał, zobaczył, że ja przy nim tu jestem*”. *Śmierć ks. Adama Kazimierza Czartoryskiego w oczach syna Adama Jerzego*. Prof. Karpińska zanalizowała fragmenty dziennika Adama Jerzego, w których ten opisywał pochówek swojego ojca. Na zakończenie pierwszego panelu dr hab. Korybut-Marciniak mówiła *O śmierci intymnie. Umieranie, żałoba, pamięć o zmarłych w XIX-wiecznych egodokumentach*. Ze względu na ograniczenia czasowe podczas wystąpienia referentka zaznaczyła, iż skupi się tylko na spisany przez Artura Dolińskiego wspomnieniu po śmierci jego siostry Karoliny. W artykule pokonferencyjnym planuje zaś przyrzeć się bliżej kilku przypadkom postrzegania umierania, które można znaleźć w XIX-wiecznej memuarystyce. Ponieważ słuchacze nie mieli żadnych pytań, uwag ani refleksji w odniesieniu do wystąpień, prof. UWM Korybut-Marciniak zaprosiła zgromadzonych na przerwę.

W drugim panelu, któremu przewodniczył dr hab. Korytko, prof. UWM obradowano nad rytuałami. Słuchaczy w tę tematykę wprowadził prof. dr hab. Tadeusz Stegner z Uniwersytetu Gdańskiego (UG), który zaprezentował *Zwyczaj pogrzebowe ewangelików warszawskich w XIX wieku*. Prelegent w swoim wystąpieniu wykorzystał zachowane cenniki publikowane w XIX w. przez wyznawców szeroko pojmowanego protestantyzmu. W dalszej kolejności wystąpił prof. dr hab. Jarosław Kita (UŁ) z referatem pt. *A jechali przecież po zdrowie. Przypadki zgonów kuracjuszy w XIX-wiecznych uzdrowiskach*. Referent zaznaczył, że większość przypadków śmierci kuracjuszy była skrzętnie ukrywana przez prowadzących domy zdrojowe, ponieważ każdy zgon mógł negatywnie odbić się na ich popularności. W efekcie próba obiektywnego przedstawienia tego zagadnienia nie jest prosta. Trzecią prelegentką była dr Kinga Raińska z Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, której wystąpienie zatytułowane było „*Tam, gdzie majestat śmierci panuje...*”. *Rzecz o XIX-wiecznych obrzędach funeralnych*. Dr Raińska wyjaśniła m.in. dlaczego zmarłemu kładziono monety na powiekach, składano razem ręce, obmywano ciało, w co ubierano zmarłego, co robiono z wodą po obmyciu zwłok oraz opowiedziała krótko o symbolice kwiatów. Panel zakończyła dr hab. Iwona Janicka, prof. UG, prezentując referat *Śmierć wlk. ks. Konstantego Pawłowicza podczas epidemii cholery w Witebsku w 1831 roku*. Referentka obaliła tezę, jakoby cesarski brat został otruty i argumentowała, że stan zdrowia księcia przed śmiercią wskazuje jednoznacznie na zarażenie się przez niego cholerą. Po wystąpieniu dr hab. Janickiej, dr hab. Korytko otworzył dyskusję, zachęcając do zadawania pytań i dzielenia się refleksjami oraz uwagami. Jako pierwszy głos zabrał

prof. Stegner, pytając dr hab. Janickiej o stan zdrowia ks. Konstantego w chwili ucieczki z Warszawy. W dalszej kolejności prof. Kita również skierował swoje pytanie do ostatniej referentki, prosząc o odpowiedź, czy w uroczystościach pogrzebowych cesarskiego brata brali udział Polacy. Mgr Przemysław Rozentel zapytał zaś prof. Stegnera, czy samobójcy mieli na cmentarzach ewangelickich wydzielone osobne kwatery. Odpowiedzi jako pierwszy udzielił właśnie prof. Stegner, stwierdzając, iż dla tych, którzy targnęli się na własne życie nie przewidywano osobnego placu. Następnie dr hab. Janicka zwróciła się do prof. Stegnera, odpowiadając, że stan zdrowia wielkiego księcia był dobry. Dalej wyjaśniła – odnosząc się do pytania prof. Kity – że Polacy gremialnie nie brali udziału w pogrzebie, a jeśli się pojawiali, to z racji pełnionych funkcji. Po tej wypowiedzi dr hab. Korytko zaprosił zgromadzonych na przerwę.

W trzecim panelu prowadzonym przez prof. Borkowskiego cztery prelegentki przedstawiły umieranie kobiety. Jako pierwsza wystąpiła dr Anna Łysiak-Łątkowska z UG, prezentując referat pt. *Sacra sancta Guillotina: Rozalia Lubomirska na szafocie*. Referentka opowiedziała krótko o swojej bohaterce, a następnie skupiła się na powodach jej zgilotynowania oraz przebiegu egzekucji. W dalszej kolejności mgr Ewa Nowak z Krakowa zreferowała problem zatytułowany „*Zgon tej zacnej Polki należy do strat najboleśniejszych, które nam oplakiwać na wygnaniu przyszło*”. O upamiętnieniu zmarłych Polek w czasach Wielkiej Emigracji, w którym poruszyła kwestię pochówków kobiet przebywających poza granicami Królestwa Polskiego po upadku powstania listopadowego. Dwa ostatnie referaty skupiały się wokół pogrzebów ziemianek. Jako przedostatnia mgr Adrianna Czekalska z UŁ opowiedziała o pochówku małżonki Prezesa Heroldii Królestwa Polskiego Aleksandra Walewskiego w referacie pt. „*Za karawan wprost na cmentarz...*” – *organizacja i koszty ziemiańskiego pogrzebu na przykładzie ostatniej drogi Tekli hrabiny Walewskiej*. Z kolei mgr Aleksandra Staniszevska z UŁ zrelacjonowała zaś organizację pochówków dwóch małżonek margrabiego Aleksandra Wielopolskiego w wystąpieniu „*Omylna piękność i marna jest piękność. Niewiasta bojąca się Boga będzie chwalona*”. *Uroczystości pogrzebowe Teresy i Pauliny Wielopolskich*. Po ostatnim wystąpieniu prof. Borkowski otworzył dyskusję. Zabierający głos podziękowali za ciekawe wystąpienia, dopytując np. o wyjaśnienie za co zakony inkasowały tak wysokie kwoty (prof. dr hab. Roman Jurkowski z UWM) czy też o to jak kontrowersyjna postać ordynata pińczowskiego wpływała na ceremonie pogrzebowe jego drugiej żony (dr hab. Maria Berkan-Jabłońska, prof. UŁ). Mgr Czekalska wyjaśniła, iż sumy płacone zgromadzeniom dotyczyły m.in. przystrojenia kościoła oraz ustawionego w nim katafalku, przeprowadzenia nabożeństw i wreszcie udziału delegacji zakonnej w eksportacji trumny na

miejsce spoczynku zmarłej. Po ostatnich refleksjach wyrażonych przez słuchaczy prof. Borkowski zaprosił zgromadzonych na przerwę.

Ostatni panel pierwszego dnia obrad zatytułowany *Wokół śmierci artysty* prowadziła dr hab. Korybut-Marciniak. Jak pierwsza wystąpiła mgr Marta Kłak-Ambrożkiewicz, kierownik Muzeum Dom Jana Matejki – Muzeum Narodowe w Krakowie. Prelegentka w referacie pt. *Pożegnanie Monarchy, pomnik dla Monarchy*. Opowiedziała w nim o uroczystościach pogrzebowych zorganizowanych po śmierci Jana Matejki, które były na tyle huczne, iż bez problemu można porównać je do pochówków wyprawianych dla monarchów, dlatego też postanowiła użyć właśnie takiego określenia w tytule. Wyjaśniła również, że po śmierci malarza od razu zdecydowano o zorganizowaniu placówki muzealnej w domu, który zamieszkiwał. Jako ostatnia, mgr Urszula Król z Muzeum Fryderyka Chopina w Warszawie przedstawiła bardzo interesujące wystąpienie zatytułowane: *Czarne kwiaty. O pamiątkach florystycznych związanych ze śmiercią Fryderyka Chopina*. Referentka zaprezentowała przemyślenia na temat medalionu opisanego w inwentarzu Muzeum jako „medalion z kwiatami z łoża śmierci Fryderyka Chopina”. Wspominała, że kwiat obok czaszki czy klepsydry jest kolejnym symbolem przemijania. Nie powinno więc dziwić, iż po śmierci wielkiego artysty jedna z pamiątek koncentruje się właśnie na roślinach. Po referacie mgr Król prowadząca panel dr hab. Korybut-Marciniak zaprosiła uczestników konferencji na uroczystą kolację wieńczącą intensywne obrady pierwszego dnia spotkania.

Drugi dzień konferencji (6 października) rozpoczęła dr hab. Załączny, otwierając panel, w którym uczestnicy opowiadali *O śmierci w różnych środowiskach społecznych*. Jako pierwszy wystąpił dr Bartłomiej Gapiński z Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego, wygłaszając przemyślenia na temat odbioru starości i śmierci przez przedstawicieli warstwy chłopskiej w referacie pt. „*Starość w grób zamyka*”. *O transgresyjnym odbiorze starości w kulturze chłopskiej*. W dalszej kolejności prof. Borkowski skupił się na postaci o. Hipolita Pikalskiego w wystąpieniu zatytułowanym *Nad kazaniami pogrzebowymi o. Hipolita Pikalskiego OP (1860–82)*. Zestawiając kilka tekstów autorstwa jego głównego bohatera udowodnił słuchaczom, iż zakonnik wykorzystywał niekiedy te same kazania, zmieniając podstawowe informacje o zmarłych, których miał wspominać nad grobem. Jako trzecia dr Marta Milewska z AFiB oraz warszawskiego IPN opowiedziała o epidemiach cholery, ospy prawdziwej i szkarlatyny, prezentując referat o tytule *Żniwo chorób epidemicznych w guberni płockiej w latach 1865–1914*. Na koniec dr Marzena Iwańska z UŁ przeniosła zgromadzonych na tereny centralnej Polski w wystąpieniu *Śmierć pośród fabryk – o obliczach śmierci w Łodzi przełomu XIX I XX wieku*. Po prezentacji dr Iwańskiej prof. Załączny otworzyła dyskusje. Prof. Jurkowski

poprosił dr Milewską o doprecyzowanie, dlaczego w guberni płockiej bardziej obwiano się cholery niż ospy. Referentka odpowiedziała, iż wpływ na to miała systematyczność występowania tej pierwszej. Ospa pojawiająca się stosunkowo rzadko uchodziła wśród mieszkańców po prostu za mniej groźną chorobę. Po kilku refleksjach wyrażonych przez prof. Stegnera oraz prof. Kitę, prof. Załączny zakończyła pierwszą część obrad, zapraszając zgromadzonych na przerwę.

Drugi panel prowadzony przez prof. Kitę obejmował problem *Umieranie w literaturze oraz Śmierć i pogrzeb – studia przypadku*. Jako pierwsza wystąpiła dr hab. Maria Berkan-Jabłońska, prof. UŁ, prezentując referat pt. *Umieranie w interpretacji pisarek okresu międzypowstaniowego XIX wieku*. Prelegentka, wyróżniając cztery rodzaje śmierci przywoływanej w literaturze pięknej długiego wieku, doszła do konkluzji, iż obrazy umierania stanowiły pretekst do wyrażania treści społecznych, w tym m.in. krytycznej oceny sytuacji kobiet. Jako kolejny głos zabrał dr Wojciech Gruchała przedstawiając temat: *Odeszli w tym miesiącu – pożegnanie Młodej Polski w wolnej Polsce* i opowiadając o pewnym rodzaju przejścia w literaturze. Następny głos pt. *Księża „rytuaściści” i pogrzeby ziemiańskie w guberni mińskiej w II połowie XIX wieku*. Komunikat wygłosił prof. dr hab. Roman Jurkowski (UWM), opisując tym samym trudności z jakimi borykano się w trakcie organizowania uroczystości pogrzebowych na Kresach. Jako kolejne słuchacze konferencji usłyszeli wystąpienie mgr. Yurya Snapkouskiego (UWM), zatytułowane *Człowiek, który walczył ze śmiercią. Doktor Wilhelm Hindenburg i jego służba w Mińsku Litewskim w latach 1821–1877*. Mgr Snapkouski skupił się w nim na postaci, która ze względu na wykonywany zawód była najbliższej śmierci, stanowiącej motyw przewodni konferencji. Panel zakończył referat mgr. Wojciecha Górczyka – kustosa Muzeum Romantyzmu w Opinogórze. Bazując na zbiorach rodziny Krasińskich, W. Górczyk omówił temat śmierci i żałoby w tej rodzinie w XIX w., skupiając się głównie na osobach Marii Urszuli z Radziwiłłów Krasińskiej, Elżbiety Krasińskiej oraz gen. Wincentego Krasińskiego. Wystąpienia zwieńczyła, tak jak przy poprzednich częściach, dyskusja.

Po przerwie prowadzący kolejny panel – prof. Jurkowski – oddał głos dr. Piotrowi Szkutnikowi. Przedstawiciel Uniwersytetu Łódzkiego przedstawił referat pt. *Przezorny i hojny. Dziekan sieradzki Józef de Sotro w świetle testamentu z 1822 r.*, zaciekawiając słuchaczy m.in. kwestią rozdziału majątku prywatnego księdza od tego kościelnego. W kolejnym wystąpieniu zatytułowanym *„Zmarli zamknięci w szufladach”. Rzecz o obrazkach żałobnych ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu* mgr Agnieszka Urbańska omówiła i podkreśliła przydatność w badaniach niezwykle ciekawego źródła jakim są obrazy żałobne. Referat kończący dwudniową konferencję wygłosił mgr Przemysław Rozental (UWM), podejmując w nim temat prawnych aspektów śmierci samobójczej w przepisach karnych

funkcjonujących na ziemiach zaboru rosyjskiego w pierwszej połowie XIX w. Panel, noszący tytuł *Umieranie w świetle źródeł*, zakończył się dyskusją, w czasie której rozmawiano m.in. o różnicach w poziomie zamożności duchownych żyjących w Królestwie Polskim i na Kresach.

Po ostatnim referacie organizatorzy konferencji – dr hab. Korybut-Marciniak oraz prof. Kita – przystąpili do podsumowania obrad. Oboje podkreślili duże zainteresowanie kończącą się XI sesją z cyklu „Życie prywatne Polaków w XIX wieku”, co też odzwierciedlała liczba wygłoszonych referatów dotyczących różnych aspektów śmierci i umierania – od ich obrazów prezentowanych w literaturze, przez organizację uroczystości pogrzebowych i rytuały im towarzyszące, aż po przeżywanie żałoby. Na zakończenie dwudniowych obrad organizatorzy postanowili zdradzić prelegentom motyw przewodni następnego spotkania naukowego, którym mają być szeroko pojęte relacje.

XI sesja „Życia prywatnego Polaków w XIX wieku”, tak jak poprzednie spotkania, okazała się dużym sukcesem organizatorów. Prelegenci, przedstawiając różne, nierzadko odmienne spojrzenia na kwestię śmierci, znacznie wzbogacili dorobek w tym zakresie. Pozostaje życzyć pomysłodawcom konferencji równie owocnych obrad w następnym roku.

Adrianna Czekalska

Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Łódzkiego
Doctoral School of Humanities of the University of Lodz

 <https://orcid.org/0000-0001-7076-0169>

NOTKA O AUTORCE • ABOUT THE AUTHOR

Mgr Adrianna Czekalska – absolwentka studiów historycznych na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Łódzkiego. Obecnie doktorantka Szkoły Doktorskiej Nauk Humanistycznych UŁ.

Zainteresowania naukowe: historia społeczno-gospodarcza polskiego ziemiaństwa, województwo łódzkie na przestrzeni XIX i XX w., dyplomacja okresu Sejmu Wielkiego.

adrianna.czekalska@edu.uni.lodz.pl